

ANALIZA SREDNJOŠKOLSKIH UDŽBENIKA ZA HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST: PRIMJER RODNOG ČITANJA

Juliette Janušić

Centar za ženske studije, Zagreb
zenstud@zamir.net

Primljeno 16. svibnja 2008.

Razloge zanemarivanja ženskog autorstva i uopće ženskih tragova u kulturi i povijesti (posebice nacionalnoj) dijelom valja tražiti u kriterijima za odabir udžbeničkih sadržaja, njihovu vrednovanju i »kanoniziranju«. Srednjoškolski udžbenici za hrvatski jezik i književnost odraz su našega obrazovnog sustava koji i dalje inzistira na enciklopedijskim količinama (ali ne aktualnih) podataka i zastarjeloj metodici. Odmaci i novine glede rodnog osvjешćivanja – promicanja žena, netradicionalnih vrijednosti, neseksističkog jezika, kritičkog mišljenja i rodno osjetljivog tumačenja u nastavi književnosti – upućuju na neujednačenost, nedosljednost i površnost.

Ključne riječi: udžbenici, hrvatski jezik i književnost, žene, rodni stereotipi, rodna osjetljivost, seksizam

I. Uvod

Intrigantno je pratiti prilagođavanje udžbenika aktualnim društvenim okolnostima, promicanju modernih demokratskih vrijednosti i težnjama za reformiranjem školstva. Izložiti ću koliko se i na koje načine u aktualnim srednjoškolskim udžbenicima (čitankama) za hrvatski jezik i književnost ogleda uvođenje rodno osjetljivog odgoja i obrazovanja i je li i u kojoj mjeri vidljivo uklanjanje rodni stereotipa.¹

¹ Istraživanja su pokazala kako su upravo udžbenici za hrvatski jezik prepuni rodni stereotipa, primjerice ono objavljeno u knjizi Branislave Baranović »Slika« žene u udžbenicima književnosti, istraživanje koje je samo potvrdilo rezultate prethodnih slični istraživanja (prvo takvo objavili su Milan i Rajka Polić pod naslovom »Dječji udžbenici o

Metodološki, kombinira se analiza sadržaja sa semiotičkom analizom. Deskriptivno su analizirani književni predlošci, metodički instrumentarij, prikazi i sažeci, jezik, popratni slikovni prilozi i oprema te koncept i autorstvo samoga udžbenika. Pozornost se usmjerava na onu razinu koja se nametnula kao zanimljiva i/ili reprezentativna u pojedinoj čitanci.

Pri raščlambi sadržaja čitanki, naglasak je stavljan na: prisutnost/brojnost žena kao autorica književnih djela (autorice djela odabranih za interpretaciju te autorice i književno-povijesne činjenice relevantne za žene/žensko autorstvo unutar prikaza/sažetaka razdoblja), kriterije i relevantnost izbora tih autorica/činjenica te njihov smještaj unutar sadržaja čitanki; odabir književno-umjetničkog djela s obzirom na društvene vrijednosti i rodno relevantne teme koje promiče (sve društveno kritičke teme, teme odnosa među spolovima, ravnopravnost spolova, emancipacija žene, obiteljski i rodni odnosi, ljudska prava); brojnost žena kao likova u proznim i dramskim djelima (odnosno lirskih subjekata, tema i motiva) i relevantnost tih likova za rodnu analizu; unutar metodičkih uputa, prisutnost ili izostanak produbljivanja rodno relevantnih tema, upozoravanja na društvene nepravde glede (ne)ravnopravnosti spolova, na stereotipe i diskriminaciju na temelju spola, na neprimjerene društvene, međuljudske i odnose među spolovima, na složenost i važnost tih odnosa, te prisutnost ili izostanak usmjeravanja na rodnu osviještenost.

Primjedbe na jezik išle su u smjeru (ne)uporabe tzv. rodno osjetljivog jezika, dok se osvrtima na koncepcije udžbenika pokušalo utvrditi ima li odmaka u odnosu prema prijašnjim tendencijama (posebice inzistiranje na povijesno-kronološkom pristupu), te ima li naznaka novih trendova, jednako kao što su se analizirali slikovni prilozi.

Uspoređivalo se osam udžbenika (čitanki) različitih izdavača, drugih sastavljača i sastavljačica, svih razreda/godina školovanja. Pritom je između navedenih osam, pet udžbenika novih autora i autorica (koji/e su se pojavili/e posljednjih godina), dok tri udžbenika potpisuju otprilje poznati autorski timovi. Riječ je o sljedećim udžbenicima: Davorica Horvatek-Modrić, Ruža Križan-Sirovica, Marina Čubrić, *Čitanka 2, za drugi razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, 2006.; Marija Ćurić i Sanja Šepac Dužević, *Čitanka 4, za četvrti razred*

(ne)ravnopravnosti među spolovima«, 1979. Rajka Polić objavila je i »Povijesni sukob mitova o ženskoj emancipaciji« 1986. te »Muška optika i životinjski sindrom« 1990.).

četverogodišnje srednje škole, Školska knjiga, 2007. (4. izd.); skupina autora, *Čitanka 4, udžbenik za 4. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb 2007. (7. izd.); Vlado Pandžić i Josip Kekez, *Književnost 4, Udžbenik za četvrti razred gimnazije*, Profil, 2006.; Srećko Listeš, *Čitanka svjetske književnosti 3*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.; Snježana Zrinjan, *Književnost 3, čitanka za 3. razred četverogodišnjih strukovnih škola*, Alfa, 2007.; Dragica Dujmović-Markusi, *Književni vremeplov 1, čitanka za 1. razred gimnazije*, Profil 2007.; skupina autora, *Čitanka 1, udžbenik za 1. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 1999. (3. izd.).

II. Davorka Horvatek-Modrić, Ruža Križan-Sirovica, Marina Čubrić, *Čitanka 2, za drugi razred četverogodišnje srednje strukovne škole*, Školska knjiga, 2006., 3. izd., 341 str.²

Čitanka kao cjelina ne ostavlja uobičajeni dojam o udžbeniku »bez ženak«, ponajviše stoga što su žene zastupljene (bar s 19 ženskih likova, individualno i u skupini) na slikovnim prilozima³ – iako je riječ uglavnom o tradicionalnom prikazu ženskog lika i ženske rodne uloge, te o anonimnim, ne stvarnim povijesnim osobama. Zanimljivo je kako se na naslovnici, uz dominantne priloge s likovima muškaraca, našla slabije uočljiva ilustracija koja afirmira upravo nestereotipnu žensku ulogu te prikazuje scenu mačevanja između žene i muškarca (iz odgovarajućega povijesnog razdoblja), čime se ujedno potvrđuje da takvih primjera ima. Usprkos primijećenom, čitanka je i dalje puna muških slika: 117 (muškarac samostalno i izražajno u prikazima manje skupine osoba), od čega 52 prikaza autora uz tekstove njihovih biografija.

Autorstvo čitanke u cjelini najvećim je dijelom žensko: tri autorice stručnog teksta, autorica tekstova o likovnoj umjetnosti, dvije od troje recenzentata, urednica, lektorica, korektorica; samo autorstvo likovnog oblikovanja, tekstova o glazbenoj umjetnosti i grafičko uredništvo potpisuju muškarci.

² Navođenjem broja stranica udžbenika želi se dati što vjerodostojniju sliku o »količini« i odnosu pojedinih sadržaja, pri čemu aludiram na odnos ženskih sadržaja spram svih drugih. Doslovno prenesenu udžbeničku terminologiju ističem kurzivom.

³ Ova čitanka pretendira biti umjetnički sveobuhvatna i interdisciplinarna te dosta prostora poklanja tekstovima o likovnoj i glazbenoj umjetnosti svakoga pojedinog razdoblja (što nije međumetodički povezano); na mjestima se rabi vrlo stručan glazbeno-teorijski jezik, dok se s druge strane nedovoljno ili nimalo pažnje posvećuje književno-umjetničkim fenomenima.

Kako je riječ o čitanci za 2. razred srednje škole, u skladu s nastavnim planom u sadržaju su obuhvaćeni renesansa u europskoj i hrvatskoj književnosti, barok u europskoj i hrvatskoj književnosti, klasicizam i prosvjetiteljstvo, hrvatska književnost 18. st., predromantizam i romantizam u europskoj književnosti te ilirizam i hrvatski narodni preporod.

Ni jedna autorica nije zastupljena (od ukupno 52 autora) kad govorimo o autorstvu djela prikazanih u ovoj čitanci (primjerom ilustriranih i odabranih za interpretaciju), dok se u tekstovima-prikazima (uvod ili sinteza) pojedinih književno-umjetničkih razdoblja spominje samo jedna autorica, Ana Katarina Zrinski. Navodi se jednom kao »Katarina *Zrinska* (...) autorica nabožnog djela 'Putni tovaruš'« (str. 156), u uvodnom tekstu o baroku sjeverne Hrvatske, dok se drugi put spominje u sintezi kao Ana Katarina *Zrinski* (str. 172) – što upućuje na površan pristup ženskoj vidljivosti zbog kojeg se nije ustalilo pisanje autoričina imena, a uočena omaška promiče i oku uredništva.

Između 67 naslova, svega 11 ih je »ženskih«: uočljiva su četiri ženska (osobna) imena u djelima (Judita, Robinja, Dubravka, Fedra), tri imenice ženskog roda koje su stereotipni hipokoristici za žensku osobinu/status (*vila*, *ljubica* u Jur nijedna na svit vila, Nemoj, nemoj ma ljubice, Prsi ima od leda vil moja gizdava), dok se u nekim naslovima žena ne imenuje, ali je slutimo kao »neizrečeni objekt« (Prvi pogled, Moja plavca, Suze Marunkove, Patnje mladog Werthera), odnosno tradicionalno rodno stereotipno kao objekt žudnje, ljubavi, muškarčeve (emocionalne, osobne, privatne) patnje, kao drugo, pasivna.

Većina naslova odabranih djela u najširem je smislu »muška«, te imamo ili muška osobna imena u naslovu (17: vlastito ime ili prezime) ili osobine/imenice muškog roda samostalno (3: škrtac, putnik, razbojnici), te još imenice muškog roda kao nadopune prijespomenutih imena (9: vitez, sin, kralj, satir, čovik, grabancijaš, dijak, pjesnik, junak): Bistri vitez don Quijote od Manche; Hamlet; Posvetilište Abramovo; Dundo Maroje; Suze sina razmetnoga; Osman; Suze Marunkove; Cid; Škrtac; Candide; Slidi pisma Radovana i Mjerovana; Pisma od Radoslava; Tomislav, kralj slovinski; Satir iliti divji čovik; Matijaš grabancijaš dijak; Patnje mladog Werthera; Razbojnici; Putovanje Childea Harolda; Evgenij Onjegin; Pjesnikova smrt; Junak našeg doba; Putnik; Smrt Smailage Čengića; »muškost« se iščitava i iz naslova herojskih i drugih kolektivnih radnji koje su tradicionalno muške i/ili opisivane generičkim muškim rodnom imenicama (Vazetje Sigeta grada; Ribanje i ribarsko prigovaranje; Oslobođeni Jeruzalem; Politika ili razgovor o vladalaštvu;

Horvatov sloga i sjedinjenje; Pjesma Hrvata); dodatno, muško je ime u nekoliko primjera dopunjeno odgovarajućim atribucijama (bistri, divji, razmetni, slovinski), pri čemu je opet istaknuta kategorija (muškoga) roda pa se tako, ionako prevladavajući, muški rod umnožava – gramatički, izrazom, a time i sadržajno.

Ostali od ukupno 67 naslova (semantički) rodno su neobilježeni, neutralni barem na prvi pogled, tj. prilikom pregleda sadržaja (Planine; Sat na zvoniku; Pješčani sat; Ljudski život; Napojnice pri stolu; Človištvo zove se prava lipota; Cvitja razmišljenje i žalosno protuženje; Gizdost mladeh ljudi; Beside; Jezero; Sunovrati; I mučno i tužno; Pogled u Bosnu i dr.).

Iako je sve navedeno i očekivano, s obzirom na obuhvaćena književno-povijesna razdoblja koja nisu bila sklona afirmirati aktivnu i emancipiranu ženu niti ženu kao umjetnicu – baš zbog toga tu činjenicu valja problematizirati, upozoriti na položaj žene i njezinu stereotipnu ulogu, te se posebice osvrnuti na nacionalni kontekst koji je poznavao i petrarkističke pjesnikinje, a što su podaci koji se ignoriraju.

Usprkos tome, kvantitativno je dosta prostora posvećeno ženama. One čak dominiraju u dijelu koji obrađuje renesansu: portretirane su na brojnim slikovnim priložima, pojavljuju se kao naslovni i glavni likovi (npr. Judita i Robinja), kao glavna tema i motiv(acija) petrarkističke lirike te kao sporedni likovi u mnogobrojnim djelima ljubavne tematike. No, u svim tim djelima prikazana je rodno stereotipno: žena je u njima uvijek prije svega samo fizički lijepa (često upravo najljepša među mnogima) i to najčešće (plave) duge kose, skladna (vitka) tijela i sl.; od psihičkih se osobina ističu one negativne (primjerice prevrtljivost, zloća), dok se njezine intelektualne osobine ličnosti zanemaruju. Kao da su upravo u renesansi, kako je učimo, začeti suvremeni rodni stereotipi prema kojima svijet poznaje ženu i muškarca, ali žena nije ta koja stvara (umjetnost), već je estetski predmet (divljenja), nadahnuće, izazivateljica patnji, (neravnopravna) partnerica – pasivna, iznimno glavni lik djela, ali tada najčešće ne zanimljiva jedinka, već utjelovljena nacija, te samo umjetnički stvarna žena, Bogorodica i vila.

Tradicionalno rodno stereotipna opsjednutost ženom renesansnoga lirskog subjekta (muškarca) može se iščitati istodobno kao afirmacija muške osjećajnosti i javnog, neopterećenog iznošenja muškarčevih osobnih emocionalnih previranja – što je u tom slučaju rodno vrlo osviješteno i nestereotipno. No, da bi se kao takvo i prepoznalo, treba ga kritički obraditi.

Uvodni tekst o renesansi govori o *renesansnom čovjeku* koji u to vrijeme dolazi do određenih spoznaja: »(...) Renesansni čovjek je IZVRSTAN (...) Naglašava se njegova (...) Čovjek dolazi do važnih otkrića (...)« (str. 8–9). Uporaba opće imenice čovjek i njoj pripadajućih oblika – zamjenice *njegova*, pridjeva *optimističan, realističan, kritičan, hedonist* i dr., glagolskog pridjeva *izumio* – upućuje na rodnu neosjetljivost u uporabi jezika jer čitanjem takvog teksta dolazi do izražaja generičko značenje riječi čovjek koje znači u prvome redu muškarca, u opoziciji prema ženi.⁴

Žena se spominje, očekivano, kao glavna tema o kojoj pjeva renesansna lirika – za ženom se pati, *ona uzrokuje bol i tugu*, njoj su posvećene cijele zbirke pjesama. Spominje se kao istočnjačka princeza i careva kći te franačka junakinja unutar ljubavnih zapleta viteškoga epa te je *uzrok ljutnje, bijesa i mržnje* glavnoga junaka; unutar viteškoga romana žena je ona kojoj vitez služi. Žena se spominje i unutar religiozne lirike, navođenjem lika Bogorodice kao osobito važnog mjesta te pjesničke vrste.

Očekivano, muškarac i njegove pozitivne osobine najčešće se spominju: on je uvijek glavni lik, *pošten je, vjeran, junak, vitez, hrabar, neranjiv, štiti kršćanstva*; u viteškom romanu je *lualica, pobjeđuje nepravdu, štiti slabije i nemoćne, služi gospodaru i svojoj dami, častan, hrabar*, sklon pustolovinama; u pikarskom romanu okarakteriziran je negativno kao *protuha i varalica*, no to mu se ne zamjera jer *se snalazi u životu »zahvaljujući svojoj inteligenciji, lukavosti i sposobnosti«* (str. 11, kurziv naknadno).

Mjesta gdje možemo pretpostaviti nazočnost ženskih likova su ona kod spominjanja svijeta pastira, ljubavi, ljubavnih romana, igre zaljubljenih, no tu ženske likove i ženske imenice imamo samo posredno, pokrivene unutar »neutralne« množine (riječi *pastiri* i *zaljubljeni*, odnosno pretpostavka da se pri spomenu riječi ljubav misli na onu heteroseksualnu).

Kod obrade Shakespearea nalazimo više žena; spomenute su u naslovima djela (primjerice Ukročena goropadnica, Vesele žene vindsor-

⁴ Što možemo izbjeći drugim jezičnim mogućnostima (npr. preoblikom u neutralno »renesansne vrijednosti su izvrsnost«) kojima se izbjegava ovo nehotično umnožavanje muškog roda koje u svijesti primateljstva poruka može izazvati predodžbe o isključivo muškarcima kao onima o kojima se govori, što su socio-lingvistička istraživanja dokazala kao slučaj kad se muški rod rabi kao onaj neutralan i općenit, koji semantički podrazumijeva oba spola, ali primarno priziva sliku muške osobe.

ske, Romeo i Giulietta), ali su kod navođenja Shakespeareovih karaktera i tipova ljudi izostavljene jer se navode (»neutralne«) imenice u množini muškoga roda: *kraljevi, grofovi, plemići, ljudi* i sl. Navodi se također kako autor poznaje psihu svojih *junaka*, ali opet nema junakinja.

Odabrani ulomci iz *Hamleta* vrlo su pogodni za rodno čitanje teksta jer otvaraju problematiku složenih obiteljskih i partnerskih odnosa (riječ je o dijelovima teksta gdje Hamlet izjavljuje »Krhkosti, ime ti je žena!« i majci zamjera udaju za strica, te scena Ofelijina ukopa). Metodike upute (pitanja, tvrdnje, sugestije i zadaci koji prate izdvojene ulomke) ulaze u problematiku odnosa između spolova, ali je kritički ne produbljuju u smislu kritike patrijarhalnih obrazaca ponašanja ili rodno stereotipne karakterizacije likova. Tako se sugerira da treba obratiti pozornost na motive: *prolaznost ženske ljepote, Ofelijina čistoća, sestrina smrt i bratska tuga, otkrivanje Hamletovih osjećaja prema Ofeliji*; treba pronaći citate kojima Hamlet kritizira žene; tvrdi se kako je Ofelija tragičan lik jer »ne može živjeti razapeta između svoje ljubavi, očeve naredbe i Hamletova odbijanja« (str. 33), te se pita kako ona doživljava Hamleta. Ne inzistira se na karakterizaciji ženskih likova što, bez obzira na njihovu sporednost, ne možemo prihvatiti jer su baš u ovome književnom djelu primjereni za feminističku analizu. Drugim riječima, površno pristupanje ženskim likovima može se lako izbjeći usmjeri li se interpretacija na njih kao samostalne osobe, a ne samo na njih u odnosu prema glavnom liku, ako se pokušaju rekonstruirati i razumjeti njihova unutarnja previranja te rasvijetliti motiviranost njihovih postupaka (Ofelije i Gertrude). Koliko ne postoji svijest o važnosti analize muško-ženskih odnosa vidi se i iz napomena o istaknutim obiteljskim odnosima (*sin-otac, sin-majka, nećak-stric*), što se moglo proširiti i na odnose kći-otac, sestra-brat, partner-partnerica. Primjetan je i stereotipan način izražavanja u primjeru metafore *čistoća* ili u nepotrebnom širenju imenovanja motiva *prolaznost ljepote* na *prolaznost ženske ljepote*. Ovo su detalji na kojima se lijepo mogu obraditi upravo seksizmi, spolne predrasude i stereotipi, i to ne samo na jezičnoj razini.

Uz Hamleta se vežu, stereotipno gledano, ženske osobine: *sjetan, osjetljiv, neodlučan, labilan, melankoličan* te se posredno promiče nestereotip, što se ne problematizira (iako ovo možemo iskoristiti za problemsku rodnu interpretaciju: navedeno povezati s Hamletovom predodređenošću za tragičnu sudbinu jer je muškarac s takvim osobinama, pa to proširiti na druge tragedije kako bi se problematiziralo jesu li »kla-

sični« (tragični) junaci i junakinje tragični zbog iznevjeravanja svojih rodni obilježja).

Jezik kojim se autorice čitanke obraćaju čitateljstvu u metodičkim uputama jest rodno osjetljiv te se rabe istodobno glagolski pridjevi radni u ženskom i muškom rodu, npr. »Sigurno si *razmišljao/razmišljala* o pitanjima života i smrti (...)« (str. 27) i »Jesi li se i ti *nasmijsao/nasmijala?*« (str. 32, kurziv naknadno).

Unutar cjeline o nacionalnoj renesansnoj književnosti, nudi se klasična interpretacija Marulićeve Judite, pri čemu se ističe njezina *vjera i poniznost, božanska ljepota, njezina slava*, da *simbolizira otpor*, njezin psihološki i fizički portret, opravdanost njezina čina (ubojstva). Ono što odskaka od konvencionalne metodičke obrade jest sugestija da se posegne za prikazom Judite u 21. st. i pročita Judita Mire Gavrana (uz navođenje citata).⁵

Kod Zoranića se žena spominje kao vila te se za interpretaciju izdvaja upravo dio *Perivoj od Slave i vile u njem: Latinka, Grkinja, Kaldejka i Hrvatica*, te se traži tumačenje njihova simbolična značenja imena, s naglaskom na lik vile Hrvatice i kontekst suprotstavljenosti ovozemaljske i duhovne ljubavi.

Iako je hrvatska renesansna lirika obrađena opširno, uz pojam petrarkističke lirike ne spominju se žene, iako su djelovale unutar dubrovačkoga renesansnog kruga. Ignoriranje tog kurioziteta zamjeram sastavljačicama, jer bi barem spominjanjem Cvijete Zuzorić i/ili Nade Bunić⁶ pridonijele upozoravanju na postojanje žena u našoj kulturnoj povijesti, a tako sigurno i dodatno motivirale današnje generacije za diskurs njima tako dalek. Tako ostaje da naslutimo kako oni kojima je ova čitanka namijenjena prihvaćaju tumačenja prema kojima je ljubav *božanska moć, nadnaravna pokretačka snaga*, lirski subjekt je *stidljivi obožavatelj* koji ženu oslovljava kao *gospoja, vila, diklica*, a zadatak je

⁵ Ovakav pokušaj motivacije pozitivan je pomak i samo korak do prijeko potrebnog zaokreta u koncipiranju čitanke koji će biti ostvaren kad upravo suvremena obrada djela bude odabrana kao polazišni tekst (lektirno djelo), a ovaj renesansni bude tek ilustriran i posredno, kroz suvremeni, protumačen. Tek tada bi se ostvarile sve ovom nastavnom jedinicom postavljene zadaće, lektira bi se s radošću čitala (ili bi se konačno počela čitati), Marulić bi se lakše i duže pamti, a predmetu skloniji i sklonije bi se originalnim Marulićevim tekstom studiozno bavili na studiju.

⁶ O Juliji Bunić, Nadi Bunić, Cvijeti Zuzorić Pescioni, Mariji Dimitrović Bettera, Lucreciji Bogašinović Budmani, Anici Bošković i Benedikti Gradić piše Zdenka Marković u knjizi *Pjesnikinje starog Dubrovnika: od sredine 16. do svršetka 18. stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena*.

odgovoriti na pitanje kako su renesansni pjesnici doživljavali ljepotu žene, dok im istaknuti podnaslov sugerira kako je *žena utjelovljenje savršene ljepote*. Ovu bi nastavnu cjelinu trebalo iskoristiti za učenje o spolnim i rodnim stereotipima, odnosima među spolovima i seksualnosti te o seksističkom jeziku.

Za interpretaciju dramskih tekstova odabrani su Posvetilište Abramovo (s likom *Sare* koja prema metodičkim bilješkama odgovara Abrahamu od puta, *strahuje za muža i sina, oprema Abrahamu za put, savjetuje sina, rastaje se s mužem*); Robinja (iako naslovni, ona je zapravo sporedni lik, djelima i ponašanjem stereotipna žena koju oslobađa poznati povijesni junak s kojim se *sretno vjenča*; oslovljavanje njega osobnim imenom, a nje samo ponižavajućim statusom pogodno je za jezičnu analizu i upozoravanje na diskriminaciju u jeziku); te Dundo Maroje.

Cjelina »Barok« u europskoj književnosti predstavlja ženu na dva detalja umjetničke reprodukcije naslova *Smrt i ljepota Hansa Baldunga Griena* (i to kao bijela, putena, dugokosa, »lomljivog« tijela), te u sažetku i izdvojenom odlomku epa *Oslobođeni Jeruzalem*, unutar ljubavne tematike, kao *lijepu čarobnicu Armidu* i *pogansku ratnicu Clorindu, hrabre žene ratnice i čarobnice* (navedene paralelno s *čarobnjacima*).

Iako je unutar hrvatske barokne književnosti za interpretaciju odabrana Gundulićeva *Dubravka*, ne možemo govoriti o djelu s glavnim ženskim likom kad znamo da ona u njemu figurira samo kao alegorija i služi za iskazivanje rodoljubnih i moralističkih ideja.

U biografiji Aleksandra Sergejeviča Puškina navedeno je kako je poznati pisac umro u dvoboju jer »zbog anonimnih pisama koja optužuju njegovu ženu za nevjeru, izaziva na dvoboj francuskog časnika koji joj napadno udvara (...)« (str. 267). Isticanjem ovakvih pikanterija sigurno se pridonosi motiviranosti učenika i učenica, a može ga se iskoristiti i pri tumačenju djela; no, slično izostaje kad su u pitanju druga, posebice suvremenija imena.⁷

Kod obrade Puškinova djela, u metodičkim se uputama kao dokaz zrelosti vlastelinske kćeri Tatjane Larine navodi kako je ona, između ostaloga, *prava, snažna ruska žena zrele ljepote*. Mogu li i trebaju li srednjoškolci i srednjoškolke imati predodžbu o tome kakva je to *pra-*

⁷ Npr. egzistencijalist Sartre uz kojega se njegova životna partnerica, poznata feministkinja, filozofkinja i književnica Simone de Beauvoir ne spominje, iako bi se mogla obrađivati i kao zasebna nastavna jedinica (nap. *Čitanka 4*).

va ruska žena i kakva je to *zrela* ljepota?! Vjerujemo kako bi se našlo rodno osviještenih među njima koji bi istaknute atribucije iščitali kao diskriminatornu uporabu jezika i »perpetuiranje stereotipa«, tako često u svekolikoj povijesti interpretiranja književnih djela koja od diskriminacije ne štedi ni muški spol. Primjerice, kod obrade Ljermotovljeva Junaka našeg doba nailazimo na izraze vezane uz muški lik: *lijep, vitak, bijel u licu, koža ženski nježna, plemenito čelo, profinjena muževna ljepota, hladan pogled*.

Napomenimo i to da su na kraju ove cjeline predložene *teme za esej*, te da je jedna, ona posljednja, posvećena ženama (*Ženski likovi romantičarske književnosti*). Ovo je sigurno najčešći način posvećivanja ženama u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti, no, ova kvantitativna činjenica ništa ne govori o kvaliteti te posvećenosti.

Čitanka 2 završava cjelinom o hrvatskome narodnom preporodu kojemu se pristupilo kao prije svega povijesnoj, a ne književno-umjetničkoj činjenici, te se ovdje ni u osam stranica dugom uvodnom tekstu nije našla ni jedna jedina riječ o ženama tog doba, iako se dvije od njih (Sidonija Erdödy i Dragojla Jarnević) nalaze slikom i (nečitljivim) imenom na poznatoj »skupnoj fotografiji« sastavljenoj od 58 fotografija zaslužnih iliraca (i ilirki), naslovljenoj »Muževi ilirske dobe (1838–1850)« – no ta se činjenica ne spominje jer je, uostalom, riječ o slikovnom prilogu koji nije ni potpisan, ni opisan.⁸

Ovdje obrađeni hrvatski romantizam zastupljen je s čak 12 tekstova (poezije i proze) devetorice autora (oni umjetnički važniji, Vraz i Preradović, zastupljeni su s više pjesama), s tim da se Martić i Jukić nekad nisu obrađivali, ali su s vremenom (i to upravo u vrijeme reduciranja nastavnih sadržaja) dobili svoj prostor. Nije ga dobila Dragojla Jarnević, iako je povijest nacionalne književnosti prepoznaje kao prvu hrvatsku pjesnikinju i književnicu, »uz Miroslava Kraljevića, jedinog romanopisca predšenoina razdoblja« (Frangješ, 1987, str. 463), a njezin *Dnevnik* tipičnim preporodnim djelom.⁹

⁸ Ista fotografija uočena je u udžbeniku povijesti za 7. razred osnovne škole, autora Erdelje i Stojakovića, istoga izdavača, uredno objašnjena i to upravo s naglaskom na jedine dvije žene na njoj (»preporoditeljice Dragojla Jarnević i Sidonija Erdödy«), uz pitanje zašto je tako malo žena bilo uključeno u događanja, te uz cijeli zasebni ulomak posvećen Dragojli Jarnević.

⁹ Kako onda očekivati da naša srednjoškolska publika sazna ponešto o nekoj drugoj, »manje vrijednoj«, hrvatskoj književnici (o njih dvadeset i sedam u književnopovijesnoj studiji *Ljepša polovica književnosti* piše Dunja Detoni Dujmić).

III. Marija Ćurić i Sanja Šepac Dužević, *Čitanka 4, za četvrti razred četverogodišnje srednje škole, Školska knjiga, 2007., 4. izd., 351 str.*

Čitanka obrađuje svjetsku i hrvatsku književnost 20. st. podijeljene u šest cjelina, te likovnu i glazbenu umjetnost vezanu uz ta razdoblja.

Između 34 imena književnika/ca dvadesetog stoljeća (Marinetti, Breton, Jesenjin, Lorca, Neruda, Proust, Kafka, Hemingway, Andrić, Šimić, Krleža, Brecht, Camus, Ionesco, Beckett, Faulkner, Ujević, Cesaric, Tadijanović, Kovačić, Šegedin, Desnica, Marinković, Novak, Parun, Pupačić, Kaštelan, Šoljan, Slamnig, Mihalić, Lukić, Brešan, Pavličić, Fabrio) i njihovih tekstova predviđenih za obradu, nalazi se jedna žena, hrvatska pjesnikinja Vesna Parun, zastupljena s dvije antologijske pjesme («Ti koja imaš nevinije ruke» i «Matī čovjekova») predviđene za interpretaciju. Velika svjetska književnica, »književna i teorijska feministička majka« (Čale Feldman, 2001) Virginija Woolf nije predviđena za obradu, samo je navedena sa svojim djelom *Gospođa Dalloway* u tekstu »Tipovi moderne proze i njezini predstavnici« kao predstavnica romana struje svijesti, a stavljena je i njezina fotografija. U istom se tekstu spominje još jedna žena, francuska književnica, predstavnica antiromana Nathalie Sarraute i njezina tri romana.

U ovako koncipiranoj čitanci nije se našlo mjesta ni za riječ o dvjema ženama koje su, svaka na svoj način, ali dojmljivo i trajno, obilježile hrvatsku književnost i uopće našu kulturnu povijest. Riječ je o Ivani Brlić-Mažuranić i Mariji Jurić Zagorki.

Unutar cjeline o suvremenoj hrvatskoj književnosti (*Hrvatski postmodernizam*), nalazimo podnaslove (pet izdvojenih tendencija) te kao posljednji onaj *Žensko pismo*, s tekstom od tri rečenice kojima se objašnjava kako je riječ o *unošenju ženske vizure*, »tj. predočuje se život i svijet očima žene i njezinog iskustva« (str. 301), a kao predstavnice su navedene »Ivana Vrkljan, Slavenka Drakulić, Višnja Strahuljak, Julijana Matanović...« (str. 301, kurziv naknadno). Istaknuta tiskarska omaška znakovit je propust; drugi put (u istoj seriji čitanki istog izdavača) događa se da jedno žensko autorsko ime nije ujednačeno napisano – ovaj je put riječ o poznatoj suvremenoj književnici Ireni Vrkljan čije ime nalazimo napisano korektno u tekstu sinteze pedesetak stranica dalje (gdje je žensko pismo definirano kao »pojava niza književnica koje u proznim djelima iznose biografska razmišljanja o vlastitoj intimi«, str. 348). Definicije koje se nude ne odgovaraju tumačenju suvremene

znanosti o književnosti koja pojmu ženskog pisma pristupa kao žanru koji nije spolno isključiv, dakle mogu ga stvarati i muškarci; osim toga, treba razlučiti i razlikovati pojmove »žensko pismo« i »ženska književnost«.¹⁰

U tekstu o pjesnikinji Vesni Parun stoji tvrdnja »Ona je najmarkantniji lik cjelokupne hrvatske 'ženske' poezije. (...)« (str. 277) i sintagma »*ženski pjesnik*« (pisana upravo ovako) kao tvrdnja koja nije pojašnjena (niti se o ženskoj književnosti, odnosno poeziji uči), no u metodičkoj se uputi traži njezin komentar.

Ženske tragove nalazimo i kod spominjanja umjetničkih strujanja; tekstem i fotografijom predstavljena je skladateljica Dora Pejačević, a jednom rečenicom vezanom uz konceptualnu i video-umjetnost i (vrlo) suvremena hrvatska umjetnica Sanja Iveković (jedna od najpriznatijih europskih/svjetskih feminističkih umjetnica), što je pohvalno, no istodobno i začuđuje jer upućuje na nerazmjer prema (ne)posvećenosti i nespominjanju nekih književnica i uopće književnih činjenica (kao što su gore spomenuto žensko pismo i *ženska poezija*).

IV. Skupina autora, *Čitanka 4, udžbenik za 4. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2007., 7. izd., 259 str.*

Popularna gimnazijska čitanka istoga izdavača (kojom se koriste i u četverogodišnjim strukovnim školama) nedvojbeno je bila uzor prethodno obrađenoj.

Primjerice, govoreći o Vesni Parun, ovdje sintagmu 'ženski pjesnik' nalazimo u citiranoj književnoj kritici Nikole Miličevića, gdje je ona u tom kontekstu i pojašnjena, i to na način tradicionalnoga (muškog) znanstvenog autoriteta: »(...) Vesnu Parun se često označavalo kao ženskog pjesnika i ta je oznaka obično sadržavala u sebi nekakav degradirajući prizvuk. Istina je, doduše, da su mnoge njezine pjesme potekle iz tipičnog svijeta žene i da su bile prožete emocionalnim i isповjednim tonovima, ali je također istina da je to bio bujni i složeni svijet jedne zaista snažne žene, koja je često i svoje najveće klonulosti i slabosti znala kazivati na muški način. (...)« (str. 209).

¹⁰ Izvrsne stručne tekstove o ovoj temi (pod naslovom *U kontekstu: žensko pismo*) pripremila je Jasmina Lukić, zajedno sa svojim tekstom »Žensko pisanje i žensko pismo u devedesetim godinama«, objavljeno u *Sarajevskim bilježnicama* br. 2, 2003.

Nalazimo i pitanja koja su odavde prepisana u »novu« čitanku: »Smatraš li Vesnu Parun 'ženskim pjesnikom'? Smatraš li takvu podjelu pjesnika opravdanom?« (str. 211). Pitam se jesu li naši profesori i profesorice dorasli ovakvim stručnim provokacijama ako znamo da u svojem obrazovnom (studijskom) iskustvu, ali ni u stručnim usavršavanjima nisu (sigurno ne sustavno) upućivani na rodno i ženskostudijski, odnosno ginokritički i feministički pristup književnosti.

Da je ova čitanka uzor novoj čitanci istoga izdavača, vidi se i iz preuzete definicije tzv. *ženskog pisma*. Razlika je u tome što se ovdje spominju Irena Vrkljan (uz navođenje djela *Svila*, *škare* i *Berlinski rukopis*), Vesna Krmpotić s *Brdom iznad oblaka* i Dubravka Ugrešić sa *Šteficom Cvek u rajama života*. Kako je riječ o gimnazijskoj čitanci, ovdje se ne zazire od znanstvenog stila izražavanja te se navode i tumače postmodernistički umjetnički postupci. U tom se kontekstu spominje još jedna žena, Neda Miranda Blažević (s djelom *Američka predigra*) koja je spomenuta i kao predstavica hrvatske postmodernističke poezije, zajedno s pjesnikinjom Ankom Žagar. Ponavljamo, ove su autorice samo spomenute, njihovi ili koji drugi postmodernistički tekstovi nisu predviđeni za interpretaciju (»najsuvremenija« djela koja to jesu su Brešanova *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*, Araličini *Psi u trgovištu*, Fabiovo *Vježbanje života*, Pavličićeva *Koraljna vrata*).

Tako naše umjetnice riječi prestaju u našim čitankama stvarati osamdesetih godina prošloga stoljeća (umjetnici stvaraju i devedesetih) te ni bibliografija Vesne Parun nije dopunjena novijim podacima; s tim godinama, naime, prestaje nacionalna književna povijest u čitankama (ona svjetska daleko prije, s egzistencijalistima i izgubljenom generacijom, što se, srećom, može nadoknaditi ako nastavnici i nastavnice uspiju u nastavni program ugurati sadržaje iz dopunske literature kao što su čitanke iz svjetske književnosti).

V. Vlado Pandžić i Josip Kekez, *Književnost 4, udžbenik za četvrti razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2006., 10. izd., 352 str.*

Za cjelovitu sliku o tome što se sve nudi na našem udžbeničkom tržištu, a vezano uz moj rodno i ženskostudijski interes, navodim da autorski dvojac Pandžić-Kekez u svome gimnazijskom udžbeniku ne spominje žensko pismo, ali za obradu uvode žene i rodnu problematiku

i to u kontekstu *kršćanskoga nadahnuća*, kroz djelo pjesnikinje Anke Petričević (koja je uvrštena kao samostalna nastavna cjelina s pjesmom »Majci Velikog Zavjeta« predviđenom za interpretaciju), dramu Navještenje Mariji Paula Claudela te roman Teresa Desqueyroux nobelovca (*na komunističkom Istoku nepoželjnog*) François Mauriac.

Tako su navedene nastavne cjeline, zajedno s djelom Mile Budaka, sadržaji koje ne uvrštavaju druge analizirane čitanke. Ostali autori i autorice (opet Vesna Parun) i djela predviđena za interpretaciju su isti. Primjetna je temeljitost u sastavljanju tekstova prikaza razdoblja i biografskim bilješkama, sklonost tradicionalnim hrvatskim kulturno-povijesnim i književno-umjetničkim činjenicama, te otvorena (ideološka) pristranost. Tako se s jedne strane ne zanemaruje žensko autorstvo, ali se s druge strane promiču tradicionalne vrijednosti; također, izbor autorica (usprkos istome nacionalnom standardu/nastavnom planu i programu) ne podudara se s izborom autorica spomenutim u drugim čitankama.

Vezano uz ženske tagove i rodnu problematiku nalazim: kod metodičke obrade već spomenute drame Navještenje Mariji ljubav se tumači kao *žrtva i odricanje*; u izbor Ujevićevih pjesama predviđenih za interpretaciju ušla je zanimljiva pjesma »Naše vile« uz koju se u metodičkoj obradi navodi stručni komentar Vlatka Pavletića o dvosmislenosti ovoga Ujevićeva naslova i sugestija o (*ironičnom i patetičnom*) tumačenju pjesme kao pjesme *o ženama iz hrvatske povijesti i literature*, te se traži da se imenuju odrednice koje Ujević pripisuje slavnim ženama nacionalne povijesti (*Marulova seja, Dubravka, Cvijeta, Zrinska Katarina, Jelena, Sunčanica*, itd.); u tekstu o hrvatskoj književnosti od 1929. do 1952. uz mnoštvo autora i zasebnih ulomaka posvećenih *mitskom realizmu*, Mili Budaku i Krležinoj šutnji za vrijeme NDH, spominju se Sida Košutić i Zdenka Marković; pri prikazu svjetske književnosti istoga doba navodi se ruska pjesnikinja Marina Ivanova Cvetajeva uz kratku bilješku, kao i Virginija Woolf »koja je pisala o načelima stvaranja modernog romana« te »nakon nekoliko romana 'struje svijesti' objavila i roman *Valovi*, 1931., s lirskim monologom nekoliko braće i sestara, i *Između činova*, 1941.« (str. 228). Unutar prikaza suvremene hrvatske književnosti navodi se i nekoliko suvremenih pjesnikinja (Andrijana Škunca, Božica Jelušić, Dubravka Oraić Tolić, Anka Žagar, Neda Miranda Blažević, Đurđica Ivanišević) te kao pripadnica hrvatske manjine u susjednim zemljama moliška Hrvatica Milena Lalli u Italiji.

VI. Srećko Listeš, *Čitanka svjetske književnosti 3, Školska knjiga, Zagreb, 2007., 404 str.*

Kao potpunu suprotnost prethodnoj, predstavljam i novu čitanku svjetske književnosti¹¹ – su-vremenu, u mnogo čemu »svjetsku« čitanku.

Čitanka nudi raznolik izbor djela (djela koja se zaista čitaju, koja su zaista poznata i popularna i nisu neki uskostručni kanon, djela koja bi učenici i učenice mogli sa zanimanjem čitati i pamtiti te steći čitateljske navike); govori jasno, jezikom suvremene teorije i kritike; ne prešućuje notorne biografske činjenice (često cenzurirane u čitankama); opremljena je inovativno, ali istodobno pregledno i jednostavno.

Same korice (lice i naličje) čitanke već upućuju na sadržaj pri čijem se odabiru pazilo na zastupljenost »starih« klasika (primjerice: Pirandello, Proust, Rilke, Mann, Blok, Joyce, Kafka, Eliot, Bulgakov, Jesenjin, Lorca, Hemingway, Sartre), zastupljenost »novih« klasika (između ostalih Hašek, Gibran, Lawrence, Čapek, Huxley, Orwell, Fowles, Kundera), zastupljenost dosad nezastupljenih, danas aktualnih djela (Simmons, Coetzee, Llosa, Tolkien), zastupljenost žena/književnica (Virginia Woolf, Marguerite Yourcenar, Gwendolyn Brooks) i djela koja tematiziraju ženu/seksualnost (mnogo poezije, od proze primjerice *Gospođa Dalloway*, *Lady Chatterley i njezin ljubavnik*, *Majstor i Margarita*, *Tramvaj zvan čežnja*, *Ženska francuskog poručnika*, *Diana ili boginja koja lovi sama*) te u svemu tome na multikulturalnu zastupljenost; tako se na naslovnom mozaiku od fotografija nalazi šest autora različitih generacija i jedna žena – crnkinja s naočalama, *američka pjesnikinja i esejistica* Gwendolyn Brooks, dok se na stražnjim koricama čitanke isti taj mozaik fotografija širi te ga upotpunjuje još pet fotografija književnika (od kojih je jedan arapskog, multikonfesionalnog podrijetla, Khalil Gibran) i na samom dnu mala fotografija Virginije Woolf.

Pogled na sadržaje čitanke iz perspektive našeg interesa pokazuje, primjerice: od četiri Rilkeove pjesme uvrštena je i pjesma »Sudbina jedne žene«, zanimljiv sonet idealan za rodno i ženskostudijsko

¹¹ Ovakva čitanka obično nije obvezatni udžbenik (ona i nije klasični udžbenik s metodičkim obradama), već dopunska literatura, prije svega gimnazijska, te je ne nalazimo ni na popisu udžbenika odobrenih za tekuću školsku godinu ni na popisima dopunskih i neobvezatnih nastavnih sredstava – nadam se samo zbog toga što je odobravanje odrađeno prije završetka rada na čitanci.

tumačenje; Virginia Woolf pomno je biografski obrađena, uz navođenje kako je »stekla dobru, iako neformalnu naobrazbu (...) Sudjelujući u humanitarnim akcijama, dobrovoljnom radu i prosvjećivanju, svoj je doprinos osnažila i esejom *Vlastita soba*, djelom koje se smatra temeljem suvremenog feminizma. (...) Godine 1915. objavljuje prvi roman *Putovanje*, kojim se predstavila kao autorica s lirskim pristupom i analizom ljudske, osobito ženske, psihe. (...) Imala je (...) homoseksualne sklonosti, no bila je bliska sa suprugom; patila (...) od mentalnih tegoba (...)« (str. 55); o Lawrenceovu romanu *Ljubavnik lady Chatterley* govori se kao o djelu koje progovara o *poštovanju drugog čovjeka i drugog spola* te da je smatran *opscenim i zbog toga neprihvatljivim*; istaknuto je da je Marguerite Yourcenar bila »prva žena, članica 40 besmrtnih, Francuske akademije« (str. 205) i još za života »priznata za klasika francuske i europske književnosti« (str. 205); opisujući dramu *Tramvaj zvan čežnja*, govori se o *promiskuitetnim likovima i ubojstvu homoseksualca*; Gwendolyn Brooks predstavljena je kao iznimna crkinja i feministkinja,¹² pri čemu je revolucionarno već samo (afirmativno) korištenje termina feminizam u našoj srednjoškolskoj literaturi (jednako kao i gore spomenuto korištenje termina homoseksualnost).

Vezano uz jezik, žene su dosljedno navođene kao književnice, esejistice, pjesnikinje i dr., ali im se prezimena sklanjaju, primjerice *Brooksova*, što nije u skladu s načelima ravnopravnosti spolova, a niti prema hrvatskoj pravopisnoj normi.

VII. Snježana Zrinjan, *Književnost 3, čitanka za 3. razred četve-rogodišnjih strukovnih škola, Alfa, Zagreb, 2007., 3. izd., 228 str.*

Ovo je također jedna od novijih čitanke na tržištu sličnih osobina s prethodno obrađenima (bez obzira na izdavača): autorica je žena (srednjoškolska profesorica, a žene su i izvršna urednica izdanja, recenzentica, likovna urednica, lektorica/korektorica, autorica grafičkog dizajna, dok su muškarci samo izdavač i urednik), donosi podatke o ostalim

¹² Autorica koja »piše i o ženama usmjeravajući, poslije, svoje pjesništvo feminističkom pokretu crkinja. Prema njezinim shvaćanjima žene se razlikuju od muškaraca prema onomu što osjećaju i misle te prema načinu na koji promatraju svijet. Osim ženskoga senzibiliteta njezino je djelo važno kao govor demokratske autorice i borbene aktivistice u traženju prava za sve ljude. Godine 1950. postala je prva crkinja koja je dobila Pulitzerovu nagradu« (str. 284).

umjetnostima, oblikovana je i opremljena atraktivno. Zanimljivo i primjetno kao odmak od standardnoga u čitankama jest obrada biografskih bilješki u ovome izdanju; one se, naime, ne sastoje od »enciklopedijskog« sažetka s kronološkim navođenjem podataka (godine i mjesto rođenja, djela i sl.), već od teksta koji donosi ili prepričani konkretni biografski podatak (često kao zanimljivu paralelu sa sadržajem vlastitoga djela) ili izvadak iz kritike, podatak o suvremenoj obradi djela i slično. Jezik čitanke je kod obraćanja u metodičkim uputama rodno osjetljiv te se pri obraćanju rabi jednina i istodobno glagolski pridjevi u muškom i ženskom rodu (primjerice: »Tko su predstavnici moderne i koja si njihova djela upoznao/la?«, str. 224).

Čitanka obrađuje realizam i naturalizam u europskim književnostima, predrealizam i realizam u hrvatskoj književnosti, modernizam u europskim književnostima i modernu u hrvatskoj književnosti. Ni jedna književnica (25 književnika) pritom nije zastupljena, ali su žene te obiteljski i odnosi između spolova tematizirani gotovo u svim djelima: H. de Balzac, *Otac Goriot*; F. Dostojevski, *Zločin i kazna*; L. N. Tolstoj, *Ana Karenjina* (s metodičkim uputama koje detaljno razrađuju *Aninu razapetost između muža i ljubavnika*, te između ostaloga, *licemjerje društva koje dopušta preljub, ali ne i izvanbračnu zajednicu, pravila koja vrijede za žene ne vrijede i za muškarce*); E. Zola, *Therese Raquin* (kao paralela sa sadržajem djela, u biografskoj bilješci o piscu prepričana je njegova smrt – nesretni slučaj i neobične, »netradicionalne« obiteljske okolnosti); A. Šenoa, *Kameni svatovi*; A. Šenoa, *Prijan Lovro* (izdvojeni tekst sadrži i pripovjedačev razgovor s udovicom koja kritizira domaću književnost – problematizira se ženska učenost i afirmira zanimljiv, promišljen, kritičan, pametan, učen ženski lik); J. Kozarac, *Tena*; A. Kovačić, *U registraturi* (metodička obrada jasno naglašava *problematične obiteljske odnose i obilježja patrijarhalne obitelji u kojoj je glava obitelji nepravedni, hladni otac* kojemu je *ženski dio obitelji podređen, kći u neravnopravnom odnosu, zanemarena, nema iste uvjete obrazovanja niti ista prava kao i brat i dr.*); V. Novak, *Posljednji Stipančići*; H. Ibsen, *Nora* (umjesto klasične biografske bilješke podatak o primanju drame na europskim pozornicama potkraj 19. st.: »... mnogi su redatelji morali... promijeniti završetak... Zašto? Zato što je glavna junakinja odlučila napustiti muža i djecu i – pronaći sebe. Tadašnjem građanskom društvu bilo je nezamislivo da žena pretpostavi sebe kao osobu svojoj društvenoj ulozi – ulozi supruge i majke.«, str. 136); J. Leskovar, *Misao na vječnost*; A. G. Matoš, *Cvijet sa raskršća, Utjeha*

kose; D. Šimunović, *Muljika*; M. Begović, *Pustolov pred vratima*; I. Kozarac, *Đuka Begović*.

VIII. Dragica Dujmović-Markusi, *Književni vremeplov 1, čitanka za prvi razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2007., 1. izd., 254 str.*

Kao moguću paralelu s prvom analiziranim čitankom (radi sličnosti koje primjećujemo kao trend), donosim sažetak o potpuno novoj čitanci konkurentnog izdavača. Autorica je žena, uočljive su grafičke inovacije i žene na slikovnim priložima, izbjegava se obraćanje u jednini te se dosljedno rabi množina (što smatram korektnim jer se u hrvatskome jeziku tako mogu podrazumijevati i ženske i muške osobe zajedno), ondje gdje je moguće uvode se žene/autorice kao predstavnice pojedine književne vrste¹³ – u ovoj čitanci to su predstavnice nacionalne književnosti, čime se promiče nacionalna ženska povijest i mjesto žene u hrvatskoj kulturnoj povijesti. Tako je Vesna Parun uvrštena pjesmom »Ushit« kao primjerom ljubavne lirske pjesme; Ivana Brlić Mažuranić, predstavnica bajke kao vrste, bajkom *Kako je Potjeh tražio istinu*, titulirana kao »hrvatski Andersen«; suvremena Dubravka Oraić Tolić tekstem *Smeće* kao predstavnica eseja (istina »neopisana«, uz njezino ime ništa ne stoji, moglo je stajati teoretičarka).¹⁴

Primijećeni su pokušaji rodne dimenzije u metodičkom instrumentariju, primjerice kod obrade *Asanaginice* u zadatku: »Istražite povijesnu pozadinu Asanaginice. Prikažite život žene i *njezina prava u tome vremenu*« (str. 93, kurziv naknadno).

¹³ Sadržaj čitanki za prvi razred gimnazije je specifičan (u skladu s nastavnim programom): prvo je cilj obraditi i ilustrirati sve književne rodove i vrste, te zatim upoznati književnu povijest od njezinih početaka – prve godine obraditi Bibliju, te antičku i srednjovjekovnu (europsku i hrvatsku) književnost.

¹⁴ Na sličan način se i Marija Jurić Zagorka ipak našla u jednoj od čitanki, ne kao kronološka književnopovijesna činjenica, već, jednako kao i ovdje navedene autorice, predstavnicu specifične književne vrste. U gimnazijskoj čitanci za 1. razred skupine autora u izdanju Školske knjige iz 1999. g. pri obradi književno-znanstvenih vrsta i publicistike obrađuje se i autobiografija, te se, na žalost samo kao zadatak »za samostalno istraživanje«, traži da se pročita »romansirana autobiografija Marije Jurić Zagorke *Kamen na cesti*« i opiše kakva je osoba bila M. J. Zagorka, sve potkrijepi ulomcima iz romana i zaključi kakvo je bilo vrijeme u kojemu je živjela (str. 103).

IX. Zaključno

Primjetno je da su autorski timovi koji sastavljaju i oblikuju nove udžbenike za hrvatski jezik i književnost upućeni u propise i zahtjeve za promicanjem ravnopravnosti spolova, no rodno se osjetljivi sadržaji i pristupi te žensko autorstvo uvode nedosljedno, neujednačeno i površno. Već desetljećima uvriježeni kanon djela ne revidira se niti se dopunjuje najnovijom književnošću, a odmaci u teorijskom i metodičkom pristupu su neznatni.

Rodno čitanje tekstova pravilo je samo kod interpretiranja djela koja problematiziraju ženu i društvo (primjerice realizam u svjetskoj književnosti), ono nije prihvaćeno kao opće načelo koje se primjenjuje uvijek, bez obzira na književnopovijesno razdoblje i na stare, otprije »kanonizirane« interpretacije. Slično je s rodno osjetljivim jezikom koji se rabi, ali nije predmet metodičke obrade.

Uočene pozitivne tendencije su sastavljačice/autorice udžbenika, uvođenje rodno osjetljivog jezika pri obraćanju čitateljstvu, senzibilizacija prema ženama na slikovnim prilozima (barem kvantitativno), pokušaji osuvremenjivanja u vidu upućivanja na suvremene književne obrade (iako samo unutar neobvezatnih sadržaja), te privlačenje čitateljske pozornosti i lakše snalaženje slobodnijom opremom teksta.

Navedena literatura

- Baranović, Branislava (2000), »Slika« žene u udžbenicima književnosti, Zagreb, IDIS.
- Čale Feldman, Lada (2001), »Korpusi, leševi i tijela«, *Treća*, Zagreb, 1–2, vol. III, str. 116–133.
- Detoni Dujmić, Dunja (1998), *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Erdelja, K. i Stojaković, I. (2007), *Udžbenik povijesti za 7. razred osnovne škole*, Zagreb, Školska knjiga.
- Frangeš, Ivo (1987), *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb / Ljubljana, Nakladni zavod Matice hrvatske / Cankarjeva založba.
- Lukić, Jasmina (2003), »Žensko pisanje i žensko pismo u devedesetim godinama«, *Sarajevske bilježnice*, Sarajevo, br. 2, str. 67–82.
- Marković, Zdenka (1970), *Pjesnikinje starog Dubrovnika: od sredine 16. do svršetka 18. stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena*, Zagreb, JAZU.

- Polić, M. i Polić, R. (1979), »Dječji udžbenici o (ne)ravnopravnosti među spolovima«, *Žena*, Zagreb.
- Polić, Rajka (1986), »Povijesni sukob mitova o ženskoj emancipaciji«, *Žena*, Zagreb.
- Polić, Rajka (1990), »Životinjski sindrom«, *Žena*, Zagreb.

AN ANALYSIS OF CROATIAN LANGUAGE AND LITERATURE
TEXTBOOKS FOR SECONDARY SCHOOL:
AN EXAMPLE OF GENDER READING

Juliette Janušić

The reasons for disregarding female authors and feminine traces in general in culture and history (national in particular) should in part be sought in the criteria for textbook content selection, assessment and 'canonisation'. Croatian language and literature textbooks for secondary school are a reflection of our educational system, which continues to insist on encyclopaedic amounts of (obsolete) information and outdated methodology. Novelties in gender awareness – the promotion of women, of non-traditional values, of non-sexist language, of critical thinking and of gender-wise sensitive interpretation in teaching literature – are only erratic, inconsistent and superficial.

Key words: *textbooks, Croatian language and literature, women, gender stereotypes, gender sensibility, sexism*